

Dit vel pas uit te reiken, wanneer de studenten aan dit punt toe zijn (na eigen discussie over 4).

4. Geschiedenis van het heelal

- 4.1 Beschouw een foton (golf) dat door het expanderende heelal trekt. Op ogenblik t is hij in r . (heelalstraal $R(t)$) en wordt waargenomen met golflengte $\lambda(r)$. Op $t + dt$ is hij in $r + dr$ (heelalstraal $R(t) + dR$) en wordt waargenomen met $\lambda(t) + d\lambda$.

Gebruik Hubble en Doppler om het verband tussen de roodverschuiving

$$z = \frac{\lambda_{\text{obs}} - \lambda_{\text{em}}}{\lambda_{\text{em}}}$$

en de straal van het heelal bij t_{obs} en t_{em} af te leiden:

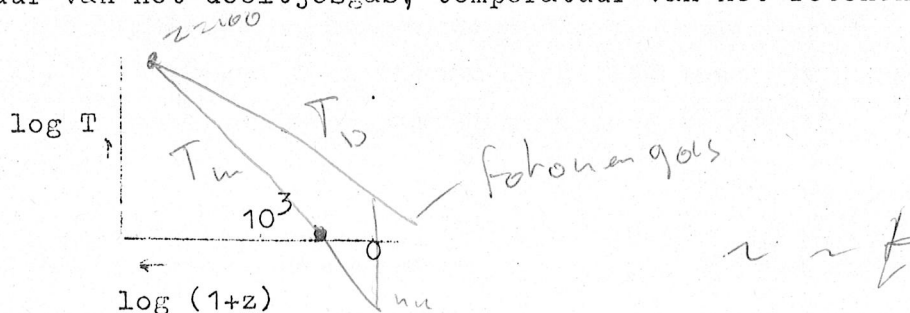
Bepaal uit Doppler $d\lambda$, als functie van de verwijderingssnelheid du van r t.o.v. $r + dr$, druk du via Hubble uit in dR . Vindt het verband tussen λ en R op één ogenblik.

Druk R (ten tijde z) uit in R (nu) en z .

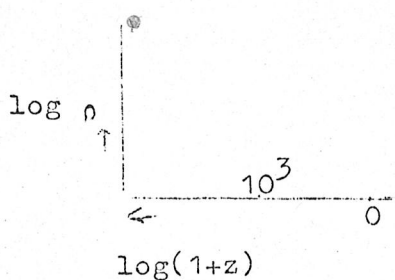
Bedenk dat het verband tussen t en z waarschijnlijk monotoon is, we gebruiken liever z als tijdscoördinaat dan t , omdat voor t expliciet een heelalmodel nodig is.

- 4.2 Hoe hangt de massa dichtheid in energiemaat ρ_m samen met de straal van het heelal en hoe is de relatie tussen ρ_m , die we waarnemen bij z , en z ?
- 4.3 Hoe hangt het aantal fotonen bij frequentie ν per ruimte-eenheid $n_\nu(z)$ samen met de straal van het heelal en de roodverschuiving, en de energiedichtheid $\rho_\nu(z)$? Vergelijk dat met het resultaat in 4.2 !
- 4.4 Hoe verandert het spektrum van de achtergrond-straling met de straal van het heelal?
Hoe hangt de temperatuur van de straling af van de roodverschuiving?
- 4.5 Hoe hangt de temperatuur van de materie af van de roodverschuiving?
- 4.6 Wanneer, bij welke temperatuur en bij welke roodverschuiving zijn de straling en de materie gekoppeld? Wat zou de gastemperatuur op dit moment zijn?
- 4.7 Hoe is op dat moment de verhouding tussen de energiedichtheid van het stralingsgas en de termiese energiedichtheid van de materie? Welke komponent zal vóór dit tijdstip overheersen?

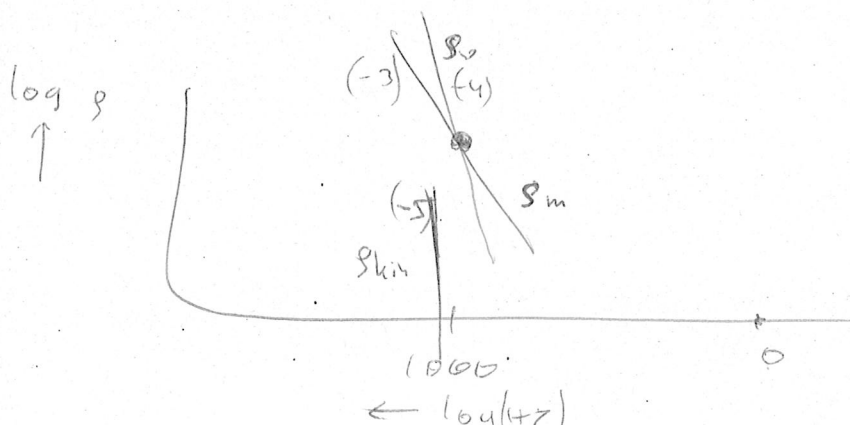
- 4.8 Vergelijk de rustmassaenergiedichtheid met de stralingsenergiedichtheid? Als je verder terug gaat in de geschiedenis verandert die verhouding; wanneer overheerst de straling?
- 4.9 Bij welke roodverschuiving kennen we de fysika niet meer?
- 4.10 Bij welke roodverschuiving hebben we een quantummechanika nodig die rekening houdt met de kromming van het heelal?
- 4.11 Teken in een figuur de geschiedenis van de volgende fysiese parameters van het heelal, als functie van de roodverschuiving, geef daarbij ook de korresponderende straal van het heelal aan: temperatuur van het deeltjesgas, temperatuur van het fotonengas.

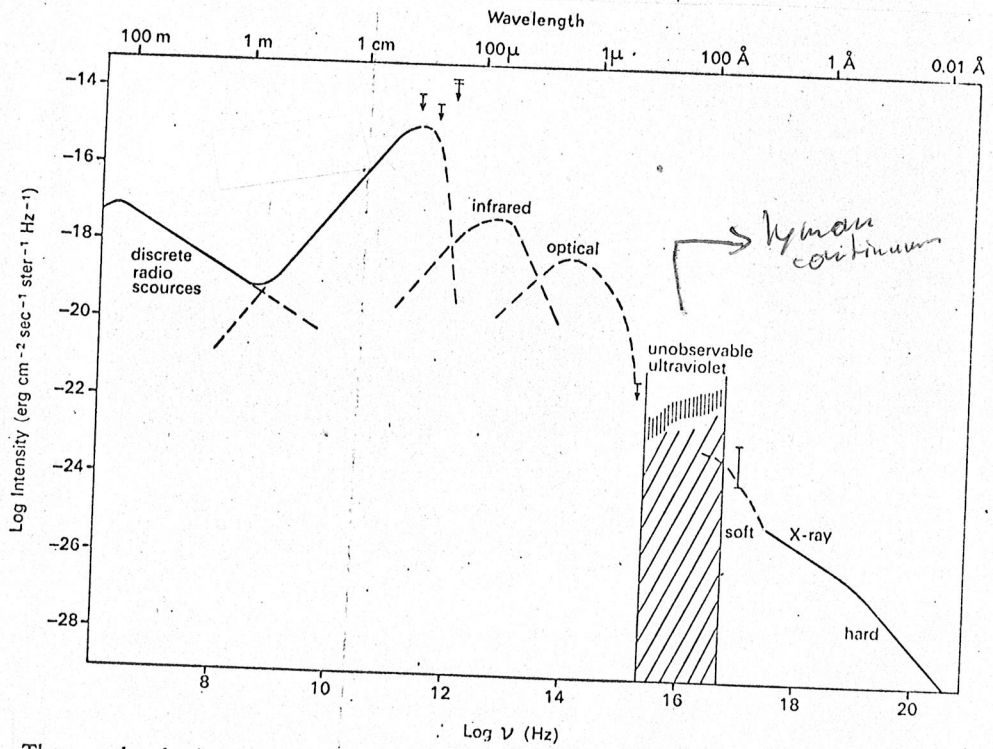

- 4.12 Idem, maar nu voor de stralingsenergiedichtheid, de rustmassaenergiedichtheid, en de kinetische energiedichtheid van het gas.

Geef in beide figuren de "belangrijke" ogenblikken aan.

The complete background spectrum in the range $10^8 < \nu < 10^{21}$ Hz. Where direct observations are available full lines are drawn. Where only theoretical estimates are available, these are drawn with a dashed line.

M.S. LONCAR & R.A. SUNYARV *Ap J* 151, 66, 1969

W
X